

Sochacki, Zdzisław

Zarys problematyki kultury ceramiki promienistej : ze szczególnym uwzględnieniem terenów polskich

Światowit 30, 153-159

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Sochacki
(Uniwersytet Warszawski)

ZARYS PROBLEMATYKI KULTURY CERAMIKI PROMIENISTEJ (ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM TERENÓW POLSKICH)¹

WSTĘP

Zagadnienie kultury ceramiki promienistej należy do najbardziej kontrowersyjnych w neolicie europejskim. Od momentu wydzielenia tej kultury (pierwsze materiały 1875—1892, G. Calliano 1894, pierwsze zdefiniowanie p. n. kultury badeńskiej — O. Menghin 1921) do dziś nie określono jednoznacznie jej genezy, rozwoju i powiązań kulturowych (O. Menghin 1921, 1926, J. Bayer 1928, A. Stocký 1928, D. Simonýi 1935, R. Pittioni 1954, J. Banner 1956, E. F. Neustupný 1959, N. Kalicz 1963 oraz inni). Zwłaszcza problematyka kultury ceramiki promienistej (zw. dalej KCP) w Polsce odznacza się szczególną przeciwstawnością poglądów w kwestiach tak zasadniczych jak: a) charakterystyka materiałowa zespołu, jego zasięg i podział terytorialny, b) geneza, c) rozwój, d) związki kulturowe, e) chronologia (L. Kozłowski 1924, W. Antoniewicz 1928, J. Żurowski 1933, J. Kos-trzewski 1939, S. Nosek 1949, 1964, A. Żaki 1951, J. K. Kozłowski 1961, 1965, K. Jażdżewski 1965 oraz wielu innych).

Głównymi przyczynami powyższego stanu rzeczy są: a) zasięg KCP obejmujący

¹ Opracowanie niniejsze jest skrótem ilustrującym kolejny, drugi etap pracy autora dla Międzynarodowego Sympozjum Neolitycznego. Etap pierwszy o charakterze roboczo-dyskusyjnym został przedstawiony w formie referatu na Konferencji w Nowej Hucie w dniu 14. XI. 1967. Trzeci i ostatni etap stanowić będzie opracowanie monograficzne kultury ceramiki promienistej (zw. dalej KCP), którego druk przewidziany jest w pracy zespołowej (podręczniku) *Zarys problematyki neolitu polskiego*. Praca ta zostanie wydana przez Komitet Organizacyjny wymienionego Sympozjum.

Z braku miejsca autor nie zamieszcza tu szczegółowego zestawienia cech grupy nowohuckiej oraz materiału ilustracyjnego (będą publikowane w t. 32 „Światowita” w części II monografii KCP w Małopolsce). Te same przyczyny spowodowały cytowanie tu tylko wybranej literatury oraz wpłynęły na objętość streszczenia obcojęzycznego.

jący obszar szczególnie różnoraki archeologiczno-geograficznie, b) brak koordynacji badań nad całością tej kultury, c) stan źródeł oraz ich opracowania. Punkt ostatni szczególnie dotyczy terenów polskich. W niniejszym szkicu autor postara się omówić ważniejsze, kontrowersyjne zagadnienia oraz przedstawi własne stanowisko.

ZASIĘG I PODZIAŁ TERYTORIALNY

KCP zajmuje rozległy obszar od Austrii i Czech po Siedmiogród oraz od Polski południowej po Serbię i Bośnię. Tradycyjnie obszar ten dzielony był na zespoły kulturowe, które nazywano: kulturą badeńską i ossarneńską (Austria — O. Menghin 1921, J. Bayer 1928), ceramiki kanelowanej (Czechosłowacja — A. Stocký 1924), ceramiki gwiazdzistej lub promienistej (Polska — L. Kozłowski 1924), pécelską (Węgry — J. Banner 1941), badeńsko-kostolacką (Jugosławia — M. Garašanin 1958) — mimo stwierdzenia szeregu bliskich podobieństw traktując je zazwyczaj jako odrębne kultury. Następująca ostatnio korelacja studiów i badań pozwoliła uznać cały ten obszar za kulturowo jednolity z podziałem na grupy terytorialne.

Za najważniejsze i bezspornie istniejące trzeba uważać grupy: a) morawską, b) Boleráz, c) Neusiedl, d) Fonýód, e) Úny, f) Viss, g) Bošaca, h) Ózd, i) Drevenik. Autor wprowadził do literatury przedmiotu pojęcie grupy spiskiej dla oznaczenia treści Drevenik — Łomnica, poza tym Zehra i inne (Z. Sochacki 1964). Powyższy szereg grup identyfikowany jest z fazami rozwojowymi KCP: a, b, c — faza starsza, d, e, f — faza środkowa (lub fazy II i III według niektórych autorów); g, h, i — faza młodsza.

Polski zasięg KCP stanowi północną peryferię terytorium omawianej kultury, z typowym dla peryferii skomplikowaniem i zazębianiem zjawisk kulturowych. Zdaniem autora nie ma podstaw do wyodrębnienia tu więcej niż jednej miejscowej grupy kulturowej KCP (por. J. K. Kozłowski 1961, 1965 — 3 do 4 grupy miejscowe). Grupa ta w aktualnym stanie źródeł najlepiej jest reprezentowana przez zespoły Dłubni — Zesławic, Pleszowa i Wyciąża. Jest to teren Nowej Huty, dlatego autor nazywa ją (roboczo i dyskusyjnie) grupą nowohucką. Grupa ta zresztą zajmuje znaczniejszy obszar (poza wymienionymi również: Poskwitów, Witkowice II, Grodkowice, częściowo Igołomia i inne). Podstawami wydzielenia tej grupy są: 1) jej różnice materiałowe w stosunku do pozostałego obszaru KCP w Polsce, 2) powiązania z grupą spiską i Ózd, 3) pewne elementy bošacko-kostolackie, 4) nawiązania do KCSz terenów polskich, 5) drugorzędne odrębności gospodarki i budownictwa, 6) wystąpienie zjawisk 1—5 w zespołach i na określonym terytorium (szczegółowe zestawienie cech charakterystycznych będzie publikowane w XXXII tomie „Światowita” w części II monografii KCP w Małopolsce).

Próby wydzielenia innych grup miejscowych w Polsce nie są uzasadnione, gdyż na Śląsku i w zachodniej Małopolsce mamy zespoły właściwie identyczne z morawskimi (Pietrowicie Wielkie, Książnice Wielkie i inne). Przy bliskim sąsiedztwie i uzupełnianiu się przestrzennym tych terenów obliuguje nas to do wniosku, że mamy tu do czynienia z polskim zasięgiem grupy morawskiej. Brak małopolskich wariantów treści kulturowych tej grupy. Również treści Boleráz występują tu o tyle, o ile „adoptowała” je grupa morawska. Próby wydzielenia w Małopolsce grupy bošacko-kostolackiej (Witkowickiej — J. K. Kozłowski 1965) opierają się na interpretacjach nieproporcjonalnych do materiału źródłowego. W Witkowicach mamy do czynienia nie z zespołami bošacko-kostolackimi, lecz sporadycznym materiałem bądź wpływami tej grupy — fazy kulturowej. Fakt ten nie stanowi u nas właściwości specyficznie witkowickiej, bo analogiczne cechy występują np. w grupie nowohuckiej oraz innych równoczesnych z bošacko-kostolacką (np. spiska, Ózd). Przecież jest zrozumiała pewna skala wymiany cech między różnymi grupami jednej fazy tej samej kultury. Rzekoma grupa „witkowicka” nie ma też własnego terytorium.

Jako proporcjonalne do istniejących źródeł występujących w zespołach uważa autor rozpoznanie u nas w ciągu całego czasu istnienia KCP dwu grup terytorialnych: morawskiej i „nowohuckiej”. Miejscowa jest tylko druga z nich i w niej możemy się spodziewać ewentualnych „polskich” cech specyficznych KCP. Te grupy — fazy reprezentują starszy i młodszy okres rozwoju KCP.

GENEZA

Jest ona zagadnieniem najbardziej spornym. W dziejach badań nad KCP skala wahań poglądów wyraża się umiejscawianiem obszaru macierzystego na Węgrzech (J. Bayer 1928), Śląsku, w Małopolsce i zachodniej Słowacji (D. Simonýi 1935), Morawach i Dolnej Austrii (E. F. Neustupný 1959), Morawach, Dolnej Austrii, Śląsku, Małopolsce i zachodniej Słowacji (J. K. Kozłowski 1961, 1965) oraz wyprowadzaniem jej z północnego (O. Menghin 1925, J. Bayer 1928, D. Simonýi 1935 i inni), bądź południowo-wschodniego kręgu cywilizacyjnego (J. Eisner 1933, P. Laviosa — Zambotti 1951, N. Kalicz 1963, S. Nosek 1964, K. Jażdżewski 1965). Skala tych poglądów odpowiada mozaice różnokulturowych treści składających się na KCP (por. J. Bayer 1928), przy czym w różnych etapach rozwoju badań niemal każdej z nich usiłowano przypisać rolę genetyczną. Wydaje się, że w specyficznej sytuacji źródłowej i problemowej KCP za genetyczne winniśmy uznać głównie te z wchodzących w rachubę treści, które: a) występują już we wczesnej fazie, b) utrzymują się w trakcie dalszego rozwoju tej kultury. W świetle studiów autora na Węgrzech wydaje się być uzasadniony pogląd

badaczy czeskich (E. F. Neustupný 1959 oraz wypowiedź ustna 1967) o starszeństwie KCP w północno-zachodniej części jej całkowitego obszaru. Występujące tu treści kulturowe odpowiadają kulturze pucharów lejkowatych (A) i równocześnie kulturom wstęgowym w ogóle (B) oraz różnym innym elementom południowo-wschodnich ośrodków cywilizacyjnych (Z. Sochacki — referat na Konferencję Roboczą w Nowej Hucie, 14 XI 1967). Obie te złożone treści oznaczone dla przejrzystości niniejszego szkicu symbolami A—B, pojawiają się na obszarze uznanym przez nas za macierzysty i utrzymują się w różnym nasileniu przez cały czas trwania KCP. Z tego wynika, że tak specyficzną złożoność elementów kulturowych trzeba uznać za własną cechę charakterystyczną omawianej kultury.

Nie ulegają wątpliwości powiązania genetyczne treści B z dalekimi ośrodkami cywilizacji południowo-wschodnich sięgające Anatolii (N. Kalicz 1963), a być może jeszcze dalszych ośrodków kulturotwórczych Azji Mniejszej (Z. Sochacki — w druku). Przy schyłku neolitu zasięg wszelkich oddziaływań tych ośrodków nie wydaje się wykraczać poza „granice” KCP.

ROZWÓJ I ZWIĄZKI KULTUROWE

FAZY

Badacze obcy wydzielają na ogół 3 fazy rozwojowe KCP (R. Pittioni 1954, J. Neustupný 1960, A. Točík 1963 oraz inni). Niektórzy nasi badacze porównując materiały przewodnie tych faz z typologią i ornamentyką niektórych naczyń KCP w Polsce, podjęli próby odtworzenia u nas analogicznie prawidłowego rozwoju tej kultury. Ponadto skłonni są wyodrębnić inne fazy, dochodząc do ogólnej liczby 4—5 faz rozwojowych KCP w Polsce (J. K. Kozłowski 1961, 1965).

Jest tu szereg błędów: a) założenie jednolitości rozwoju KCP na całym jej terytorium, b) rozpoznanie faz nie na podstawie zespołów, lecz według pojedynczych, występujących w nich form bądź fragmentów ceramiki, c) nieliczenie się z ogólnymi ramami chronologicznymi kultury (5 faz!).

Zdaniem autora, rozwoju KCP w Polsce nie można mechanicznie paralelizować z pozostałymi, zwłaszcza centralnymi obszarami tej kultury. Wobec zastrzeżeń co do możliwości wydzielenia (na podstawie zespołów) fazy środkowej KCP na jej terenie polskim (cytowany referat autora) wnosimy, że rozwój ten nawet w zasadniczych elementach był u nas inny. Taka sytuacja ewolucyjna nie pozwala na wniosek o pełnym rozwoju KCP w Polsce. Zresztą nie w tym dziwnego, przecież peryferia kulturowa (zwłaszcza oddzielona przeszkodami naturalnymi) ulegać mogła różnym oscylacjom przestrzennym.

ZWIĄZKI KULTUROWE

Ustalenie, sprecyzowanie i analiza związków kulturowych KCP na całym jej obszarze stanowi zespół zagadnień wykraczający poza ramy niniejszego szkicu (autor omówi je w części II cytowanej monografii KCP).

W Polsce występują paralele z: a) kulturą pucharów lejkowatych (zw. dalej KPL; ceramika, cechy typologiczne wytwórczości krzemieniarskiej), b) kulturą lendzielską i w ogóle „stylem wstęgowym” (ceramika, kamieniarstwo, szereg elementów przestrzennej i gospodarczej organizacji życia), c) kulturą ceramiki sznurowej (zw. dalej KCSz; ceramika niektórych stanowisk), d) kulturą amfor kulistych (zw. dalej KAK; niektóre cechy typologiczne i ornamentacyjne naczyń). Specyfika peryferii kulturowej i stan źródeł nie pozwalają teraz określić, czy w wypadku kultur a, b są to związki dokonane na miejscu lub transponowane z pozapolskich obszarów KCP (np. kultura lendzielska czy nadcisańska?).

GOSPODARKA

Tak tradycje i wpływy kulturowe, jak i specyfika geograficzna zajmowanego przez KCP obszaru powodują, że jej gospodarka jest również nieujednolicona. Np. puszczy węgierskie są obszarem znacznego nasilenia hodowli, co ma potwierdzenie w materiałach ruchomych i planigrafii różnych stanowisk (z pobytu autora w WRL). Natomiast na lessowych terenach Małopolski występuje na ogół znaczna „intensyfikacja” rolnictwa, jednak z różnorakim stopniem nasilenia na poszczególnych stanowiskach. To drugorzędne zróżnicowanie konweniuje z predyspozycjami gospodarczymi mikrośrodowiska naturalnego, tj. najbliższej gospodarczo dostępnej okolicy osady (Z. Sochacki 1965). Przykłady osad KCP w Polsce o bardziej zaawansowanej gospodarce rolniczej: Grodkowice, Modlnica; hodowlanej: Dłubnia — Zesławice, Pleszów, Wyciąże (Z. Sochacki 1967).

INNE ZAGADNIENIA

Życie społeczne stanowi zagadnienie trudne do jednoznacznego zdefiniowania na bazie aktualnych źródeł. Niemniej trzeba założyć ewentualność zróżnicowania form organizacji bytu i pracy grup ludzkich na terytorium KCP (zwłaszcza między hodowcami wschodniowęgierskimi a rolnikami większości obszarów Małopolski). Biorąc ogólnie, społeczne formy bytu wydają się jednak mieścić w ramach tradycji ludów rolniczych z tendencją do zaniku pod wpływem rozwoju hodowli. Przykład z Polski: Dłubnia-Zesławice.

Zwraca uwagę znaczne i specyficzne zróżnicowanie obrządku pogrzebowego w obrębie tej kultury. Oprócz dominującego obrządku szkieletowego o typowo

„wstęgowym” rytuale, mamy (zwłaszcza w północnym Dunantulu i Alföldzie) trwający przez cały czas KCP obrządek ciałopalny (J. Korek 1951, J. Banner 1956).

WNIOSEK KOŃCOWY

1. Kulturę ceramiki promienistej jako całość autor uważa za rezultat oddziaływań KPL na treści południowo-wschodnie (nie oznacza to wyprowadzania KCP z KPL w drodze rozwoju najmłodszej fazy drugiej z tych kultur!). Współuczestnictwo wymienionych treści w genezie KCP i trwanie przez cały jej rozwój pozwala uważać ją za typową kulturę mieszaną (w tym sensie należałoby zweryfikować słuszny w wielu innych kwestiach pogląd N. Kalicza 1963).

2. Polska peryferia kulturowa KCP jest obszarem o niepełnym rozwoju. Do jej specyfiki należą: oscylacje przestrzenne oraz wpływy kultur: KCSz, KAK, na innych terenach KCP prawie nie występujące.

LITERATURA

1. Antoniewicz W., *Archeologia Polski*, Warszawa 1928.
2. Banner J., *A kökeri élet Bekés varnegyében*, „Gyulai Dolgozatok”, 1941, z. 4.
3. Banner J., *Die Pécelér Kultur*, Budapest 1956.
4. Banner J., Bogнар-Kutzian I., *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpathenbeckens*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 13, 1961, s. 1, 32.
5. Bayer J., *Die Ossarner Kultur*, „Eiszeit und Urgeschichte”, t. 6, 1928, s. 60—91.
6. Budinský-Krička V., *Slovensko v mladši dobe kamenne*, „Slovensko v praveku”, t. 1, Bratislava 1947.
7. Calliano G., *Prähistorische Funde in der Umgebung von Baden*, Wien 1894.
8. Eisner J., *Slovensko v praveku*, Bratislava 1933.
9. Garašanin M. V., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, t. 39, 1958, s. 1—130.
10. Korek J., *Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsonémedi*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 1, z. 1—2, 1951, s. 35—51.
11. Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest 1963.
12. Kostrzewski J., *Od mezolitu do okresu wędrowek ludów*, w: *Encyklopedia polska*, Kraków 1939—1948, s. 159.
13. Kostrzewski, J., Chmielewski W., Jazdzewski, K., *Pradzieje Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
14. Kozłowski L., *Młodsza epoka kamienna w Polsce*, Lwów 1924, s. 58—60.
15. Kozłowski J. K., *Zagadnienie pochodzenia i periodyzacji kultury ceramiki promienistej*, „Sprawozdania Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń-czerwiec 1961, s. 8—12.
16. Kozłowski J. K., *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, „Archeologia Polski”, t. 10, z. 1, 1965, s. 178—216.
17. Laviosa-Zambetti P., *Le più antiche civilizzazioni agricole Europee*, Milano 1951.

18. Menghin O., *Urgeschichte Niederösterreichs*, Wien 1921.
19. Menghin O., *Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens*, Reichenberg 1926, s. 45–49.
20. Neustupný E. F., *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierten Keramik*, „Slovenska Archaeologia”, t. 7, z. 2, 1959, s. 260–284.
21. Neustupný J. i inni, *Pravek Československa*, Praha 1960, s. 134–144.
22. Nosek S., *Zagadnienie Prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii*, „Światowit”, t. 19, 1949, s. 29–30.
23. Nosek S., *Z najnowszych badań nad neolitem Małopolski*, „Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski”, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 15–18.
24. Pittioni R., *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*, Wien 1954, s. 189–209.
25. Schmidt R., *Die Burg Vucedol*, Zagreb 1946.
26. Simonyi D., *Wann hat sich das illyrische Volkstum in westlichen Karpathenbecken ausgebildet*, Budapest 1935.
27. Sochacki Z., *Uwagi ogólne o kulturze ceramiki promienistej (kanelowanej) w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 31, z. 4, 1966, s. 297–319.
28. Sochacki Z., *Studia i materiały do poznania kultury ceramiki promienistej w Małopolsce*, cz. I, „Światowit”, t. 28, 1967.
29. Stocký A., *La Bohème à l'âge de pierre*, Prag 1924.
30. Stocký A., *Pravek země české*, Praha 1928.
31. Točík A., *K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku*, „Studijné Zvesti AU SAV”, t. 11, 1963, s. 5–20.
32. Żurowski J., *Problem kultury ceramiki promienistej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 12, 1932, s. 139–167.

AN OUTLINE OF PROBLEMS CONCERNING THE BADEN CULTURE (RADIALLY DECORATED POTTERY CULTURE) IN POLAND

Summary

In this article the author presents current issues in the Baden culture.

According to Z. Sochacki the Baden culture is a mixed one if we consider that there are two cultures underlying its genesis and development: the north western culture (TRB culture), and south eastern cultures (mainly the Danubian Cultures). The Baden culture was developing in three stages distinguished in its central area. In Poland the culture appears in the area which is a typical cultural periphery characterized by considerably varied ranges. The development of the culture is not complete in Poland as the intermediate stage is missing. On the same territory the author recognizes the Moravian Group (earlier stage) and distinguishes one local group called the Nowa Huta Group (later stage). Some of the Group's characteristic features are connections with the Spiš and Ózd Group, certain Bošáča-Kostolac elements, analogies with the Corded Ware Culture as it appeared on the Polish territories. In addition the group is characterized by secondary economic and architectural features and by the fact that it occupied its own territory.

The author intends to publish a monograph on the Baden Culture in Poland as a contribution to the International Neolithic Symposium.